

A FÜST MILÁN-I MODELLREGÉNY

OLTYÁN BÉLA

FÜST MILÁN nem tartozik a társadalmi valóságot közvetlenül és látványosan ábrázoló írók csoportjába. Szemlélete, írói alkata s ars poetikai elvei következtében, világlélményének koncentrált alaphangulatát sűríti műveibe, melyek zárt rendszerűekkel, még epikai formáikban is inkább a lírai önkifejezés, mint a külső teljesség tükröi.

A FÜST MILÁN-i tartás fenti (általánossá mitizáló) teljesítményei mellett azonban, életművében olyan típus is kialakult, melyben a társadalmi élmény közvetlenebb beáramlása, a Hatalom és Erkölcs viszonyának, kérdéseinek központba állítása, több kevesebb fényt a közérzetet alakító történelmi meghatározók természetére, jellemzőire is vet.

Igaz: Ábrázolása ily változatokban is őrzi lírai-hangulati fogantatását (*Advent*); a lélektani s modellizáló vonalvezetést, a különös iránti vonzalmát (*Pilli története*); s ha a hagyományos realizmus gazdagabb emberfaunája, levegősebb tere, összetettebb mozgástörvényei felé közelít (a századvég és századelő feudálisztikus ízeit, jelenségvilágát is felélesztő módszere) ekkor is érvényesít valamit a stilizálás, hermetizálás levegőjéből (*Őszi vadászat*). A szándék nemessége, a szellem humanizmusa, a kiszolgáltatottak iránti szolidaritása s a megformálás minősége mégis jelentős alkotásokká ötvözi e regényeket.

*

FÜST MILÁN második regénye az *Advent* 1920-ban születik, de kiadóra csak 1922-ben talál. Értékének megfelelő visszhangot azonban ekkor sem kelt. A szerkesztőket — következményektől tartva —, a gondolati szabadságot elfojtó terror légkörének a műben testet öltő atmoszférája inti óvatosságra, az olvasók tudatában pedig Füst neve a költő, a Nyugat egyik érdekes, sajátos tehetségű lírikusának alakját asszociálja. S mint hasonló esetben gyakori, az első epikai jelentkezéseket a költő esetleges kalandjának, kísérleti műhelyének fogja fel, mely ha terem is esztétikai minőséget, mindez lírájában érvényesebben megtalálható.

Az irodalmi köztudat, mely Füst tehetségének természetét a lírikusi karakterben jelölte meg nem is tévedett nagyot, de figyelmen kívül hagyta, hogy Füst még költészetében is gyakran epikusan tárgyiasított alakok, történések, térben időben való megjelenítésével fejezi ki érzelmeit. S amennyire izgalmas e lírai közegbe vont epikumnak a jelenléte, épp oly érdekességet ígér az epikai formába ötvöződő líraiság kisugárzása. S kérdés: hogy ez utóbbiban, a megformált jellemek pusztán egy statikus hangulati mag kifejezői-e, s csak látszatváltozásokkal kérdőjelezik az önkifejezés lírai gesztusát, vagy tényleges mozgásviszonylatokkal, az epikai minőségbe való lépés új lehetőségeit (a megszüntetve-megőrző szférák belső feszültségeit) is hozzák?

Természetszerűen: bár kis számban, Füst Milán epikájának akadnak értői, méltányolói a két világháború közötti időszakban is, akik sérelmezik a jelzett közömbös-

séget: „Kevés számú elbeszélő prózai művei, — írja erről SCHÖPFLIN ALADÁR — különösen *Advent* regénye a lélektan legmélyebb rétegeibe ástak le. Kár, hogy ezeket kevesen olvassák.” (*A magyar irodalom története a XX. században*. Bp. 1937. 241.)

Az *Advent* világa — a történet primér síkját, jelenségrendszerét tekintve — a történelmi regények kereteivel elevenedik meg. Színhelye a XVII. századi Anglia, az anglikán egyház megszilárdulásának időszaka. VIII. Henrik 1534-ben végrehajtott egyházreformja, a pápától való függetlenedés, I. Erzsébet uralkodása alatt (1558—1603) nyeri el kialakultabb formáját. Nem utolsósorban azon félelmetes, önvédő törvények segítségével, melyek értelmében halálos ítélettel (pl. eleven felnagyeltetés-sel) sújthatták az ellenszegülő, katolikus hiten maradókat. S a „régihitűek” táborában, a hovartartozás, a besugástól való félelem miatt, sokszor még egymás előtt is rejtve maradt.

Az *Advent* ifjú hőse, Sir Edward Esdaile is ily titkos katolikus. S nem tudván, hogy a jelen (a regénykezdő) pillanatig mennyit árult el önkéntelenül is katolikus mivoltából, még albérteti szobáit is váltogatta. S magányos zugában gyötrődik gondolataival, érzelmeivel. Mert a világ elől elbújhatott, de az új rend által kivégzett barátjának, Edward Harrysnak emlékképeit nem úzheti el. S összetett lélektani indítatásból nem tud rejtkehelyén maradni. A lelkiismeretfurdalás: a barát melletti kiállítás elmulasztása, az életbenmaradás árulás-színezetűnek érzett súlya, s mert mindez mégse szüntette meg a fenyegető veszély tudatát, mind mind valami lezáró vagy feloldó tette sarkallja. S színre lép, hogy találkozzon és szembenézzen barátja gyilkosával, James van Gelden bírósági elnökkel.

„Minek teszem? — kérdi magától Sir Edward — ...Történjen végre valami! azt akarom. Mert rettenetes és sötét dolgok vannak a szívemben.

Vagy csak játszani akarok a tüzzel? — Megint?” (Életmű sorozat. *Kisregények* I. Bp. 1958. 17.)

S e halál-közelséggel motivált „játékból”, Sir Edward és van Gelden ki nem mondott kérdéseket körüljáró, illetve váratlan őszinteségű szellemi párharcából bomlik ki a regény cselekménye, melynek végkifejletében, a halálos ítéleteiről hírhedt van Gelden, egy rejtélyes gesztussal felmenti Sir Edward pártfogoltját, a katolikus torony-aranyozó mestert, Mac Rochumot.

A regény értelmezését ezen „action gratuit”-szerű, alaphangulatot ellenpontozó vég nehezíti leginkább. *Advent* ünnepének humánus-motívuma nem sok összefüggést mutat a XX. századi csoda regények (pl. David Garnett képviselte) típusával, vagy Szerb Antal regény ars poetikájával, s Tamási Áron népies szürrealisztikus csoda-fordulatai sem segítik az analógia módszerének alkalmazását. E vonatkozás mégse hagyható figyelmen kívül. Egy ötletszerű, esetleges befejezés a mű lélektani hitelét csökkentené, funkcionális volta viszont mélyebb összefüggésekre utalhat.

A kérdés ugyanis nemcsak az, hogy a mű mennyiben a XVII. századi Anglia vagy a két világháború közötti „magyar rend” tükre, hanem hogy mindezek esetleges arányain túl, mennyiben kíván általános pszichológiai magatartásformák, típusok viszony-modelljévé válni. E problémakör bármilyen redukciója nyitott kérdéseket hagyhat következtetéseinkben. Jól példázza ezt BORI IMRE koncepciója, aki az áltörténelmiséget hangsúlyozva, a művet egy egzisztencialista világélmény kifejeződésének tekintve úgy látja, hogy az *Advent*ben azon modellszerűség első megvalósulását üdvözölhetjük, melyet később Déry teljesít ki *A kiközösítő* c. regényében (*HÍD* 1969. március 298—304.). A két műben megnyilvánuló áltrörténelmiség ily értelmű, közös nevezőre hozása elfedi különbségeiket, melyek nemcsak a közlés módszerbeli, hanem a kialakuló modell-jelleg eltéréseit is mutatják.

A kiközösítő ironikus-főlényes, távortartó objektivitása, „körüljáró” perspek-

tívája, a fogalom- és motívumrendszerébe iktatott újabb keletű nyelvi alakok, zsargonok elidegenítő effektusai (reklám, sikkasztó, nyereségrészesedés, karbantartás, műszaki pontossággal; apuskám; illegális ellenállással, agitációs, ütemes taps stb.) hangsúlyozott vonalvezetéssel utalnak az ábrázolt kortól elszakadó parabolisztikus érvényre.

Az *Advent* írói nézőpontja ily távoltartást nem mutat, s paradox módon éppen „önmaga”, az ábrázolt kor levegőjének sűrítésével mutat túl saját látomásvilágán. A szálak szorosra húzásával, melyek a végső feszítettség pontján mintegy felpattanva, az irrealitás s egy közeli konkrétság ellentétpárjának ötvözetével jelenítik meg tartalmaikat.

Mert kétségtelen: a kandallók fellobbanó fény és árnyjátékában egy hangulati-lag motivált középkor sejtelmei hullámanak, s míg „Kint a londoni színtelen, szürke égbolt” dereng, „az ablak keresztjei közt”, a magányos szobák csendjében ódon, vastagfalú házak súlya nehezedik a lélekre. Éles körvonalú markáns kontúrok, de egymásbajátszó, elmetszett vibrálás is. S hol a Bruegel-i realitás: a szűk udvaron disznai között szerszámot pucoló fuvaros, ácsorgó lovak „egy kocsi elé fogva... a lépcsőn... egy terhes nő és ásítva szemléli a világot”; hol Hieronymus Bosch látomásai: a ködös „homályos utcán felmagasodó, izzó szemű alak”, s a koromsötét távolban imbolygó lámpások víziója villan elénk. A kocsmá népe életének nagy tablója, majd ismét a hajnali félálom látomásainak visszhangos, kísérteties zajai, a rejtelmekkel teli világ, mikor „A kiáltás a kapualjban oly magányosan teng-leng — s a csizmák koppanása is a kemény rögön oly idegenszerű, különös — s mintha bizony egy üres világ visszhangzana utána” (im. 12; 86—87.)

E rejtelmesség és félhomály azonban, mely (mai érzéklésünk szerint) a középkor jellemzője is lehet, látomásos nyugtalanságával egyben a XX. századi „modern borzongás” élményére, irodalmi teljesítményeire is emlékeztet. *S a „beleélő” írói nézőpont, a hangvétele szubjektív fogantatása, az egyszám első személyű előadásmód óhatatlanul a „lírai” szubjektumra, az írói élményalapra irányítja a figyelmet.*

Ha Sir Edward objektív történelemszemlélettel értelmezné korát, ez az „átcsapás” nehezebbé válna. A korabeli Angliai egyházszakadás ugyanis, mint a központosítás, s ehhez kapcsolódva a hazai árutermelés, gazdasági élet fejlesztésének egyik segítője, történelmileg pozitív jelenség, s mint ilyen, nehezen hozható közös nevezőre a haladó eszméket, folyamatokat eltíró, forradalmak utáni magyar állam jellegével. A sértett egyéniség oldaláról történő érzelmi-hangulati reagálás azonban megteremti az azonosság-illúziót, s a XVII. századi Angliára vonatkozó kijelentések (az ábrázolási perspektíva s a fiktív hős tudat-szférájának szoros kapcsa miatt) az írónak saját korára vonatkozó ítéletét is visszhangozzák. Sőt: ítéletei igazság-értéke épp e vonatkozásban teljedhet ki:

„...újra előtötte agyamat a vér — mondja Sir Edward —, mert megintcsak elmállt ugyanaz! az ellenségnek kegyetlensége, a barátok részvétlensége, az egész világnak ez a bomlott, felfoghatatlan zűrzavara. — Rettenetes élet!”

Egyik jóakarója hasonlóan panaszkodik: „— Sajnos nehéz helyzetben vagyunk, rettenetek az állapotok, semmitse tehetünk”; s az egyik vádlott elkeseredve ordítja a bíró arcába: „mire való a kiválóság? — Becsüli itt az érdemet valaki?” (im. 16—17; 52—53.)

A mű zárt világából jövő s a 20-as évek magyar közállapotaira utaló jelzések sugallata egyértelműbbé válik, ha FÜST MILÁN erre vonatkozó naplójegyzeteit is fellapozzuk. A műben s a naplóban egyaránt többször felhangzó „rettenetes” szenvedélyes zengése intenzív „áthallást” eredményez, s jelzi: a keserű tiltakozást mindkét esetben ugyanazon jelenség riasztó arca lobbantja:

„Rettenetes hova süllyedtünk! — írja Füst 1919. augusztus 31-én, a Tanácsköz-
társaság bukása után naplójába. — Irtózat, elképzeltetlen gaztettek egész gar-
mada! Kínpadra feszítik embertársaikat, inkvizíciós eszközökkel sanyargatják...
Jog nincs, — nincs levéltitok, nincs személyes szabadság, nincs ház, — sérthetlen-
ség...”; Rettenően nyomasztanak az özönlő gyász hírek...”;

S mindezt az író nemcsak kívülálló szemlélőként érzékeli. Egy pogromszerű
atrocitás áldozataként, miután becsukják, vallatják, fenyegetik, szabadulása sem oldja
fel szorongását. Nem tudja kitépni magából a gyötrelmet, s egy félelmetesen kemény,
kiüresedett világ légszomja kiált soraiból, melynek kulcsszavai: a „könyörtelen” s a
„hideg”, a rettenetesre rímeknek:

„Nincs hazán e földön, nincs otthonom, — oly hidegen állok! Nincs bennem
meghitt érzés, ha hazajövök, leülök íróasztalom mellé — nem fogad a lámpa barát-
ságos melegével. Fázom és irtózom! Szerencsétlen vagyok. Mióta elfogtak...”;
„Hova meneküljek a sötét, hideg utcában a gyötrelmem elől, — hogy nincs hazám,
kinek panaszoljam, hogy tönkrement minden: ország, élet, világ... S hogy hajlik,
könyörtelenül hajlik a sír felé az én életem... s hogy már megcsap a könyörtelen
hideg...” (Napló I. Bp. 1976. 256—257; 264; 273.)

A regény s a *Napló* egymást kiegészítő, ismétlődő részei szinte problémamentessé
látszanak avatni az *Advent* aktuális jelentését. Különösen, ha figyelembe vesszük az
1949-ben, *Szakadékok* címmel kiadott kisregények *Advent*-je elé írt Előszavát, mely
egyértelműen a kommunisták felett ítélkező horthysta bírák nevét említi a regény
bírószági elnökének modelljeként:

„Hogy az 1920-as év mely hónapjában írtam, magam sem tudom már pontosan
megállapítani — mondja e műről — ...annyi tény, hogy a Stocker és Surgoth nevű
bírák embertelen magatartásának és szörnyű ítéleteinek hatása alatt fogant meg
bennem, egy háborgó pillanatomban.” S bár ezen Előszóban Füst, ide vonatkozó
korábbi feljegyzései elvesztését is panasolja, az 1976-ban kiadott *Napló* (megma-
radt; utólagosan rekonstruált; vagy kiegészített?) egyik bekezdése, még a regény
Elnöke felmentő ítéletének eseménybeli alapját is rögzíti:

„Egy bíróról hallottam, — Surgothról, — hogy az egyik bírótársával együtt
tízóraizván a vendéglőben beszélgettek... A másik bíró az egyik vádlotról beszélt,
— hogy az voltaképpen ártatlan és erősködött, hogy nem szabad elítélni, — vagy
legalábbis enyhítő körülményeket figyelembe kellene venni... — Surgoth dühösen
védte az álláspontját, — amely nem volt egyéb, mint az indulat... — büntetni! —
— Aztán hirtelen felnevetett... — „Különben, — tudod mit, — mondotta, — ha
fizetsz egy pohár sört, — felmentem”... És így történt. — A történet hiteles. — (Dr.
Valentin bíró mesélte, aki a másik kommunistatanács helyettes elnöke.)” (*Napló*
I. 367.)

S ha mindezt Füst esetleg utólagos magyarázatként jegyezte naplójába, mint
írói indoklás akkor sem érdektelen. De éppen a kizárólagos értelmezésre csábító
bejegyzés fényében illan el az egysíkúság illúziója. Mert a valóság bírójának egyszerű
fogadásra, szeszélyre épülő megnyilvánulása, s a regény Elnöke személyiségének s
felmentő ítélete okának differenciáltsága int arra, hogy a mű, a jelenségrendszer
segítségével megidézett XVII. századi kor hangulata s a jelen bírálata mellett, mint-
egy „harmadik réteggént”, bizonyos típusok, viszonylatok, koroktól függetlenedő
megnyilvánulási formáinak absztraháltabb képletét is adja.

Egy embertelen hatalmi mechanizmus kiszolgálójának megszokott típusát a re-
gényben leginkább Freeman ügyvéd testesíti meg. James van Gelden, az Elnök nem
ily figura. Kérlelhetetlenül hozza halálos ítéleteit, de érzelmi s jellembeli összetett-
sége miatt, az átlagnál hol megnyerőbbnek, hol kegyetlenebbnek mutatkozik. Az

írói jellemzés bonyolult árny és fényjátékkal villantja meg karakterének egy-egy új, meglepő vonását: „A viláért sem olyan közönséges, vagy egyszerű ember” — állapítja meg róla Sir Edward; s az Elnök játékos-írónikus színváltásai, Freeman-féle társai primitív, nyers stílusát elutasító modora, s nem utolsósorban Sir Edward irányába megmutatkozó rokonszenve, pozitív hangulati értékkel járul alakjának megformálásához. Az írói megfogalmazásokban: az Elnök, rideg félelmetességéből kikizökkenve, hol a „huncut szemű” dévajkodó dinamizmusával, hol a „Skócia szik-láihoz” hasonló fenséggel magasodik társasága fölé.

A katolikus aranyozót felmentő ítéletének oka is több szálon kereshető. Indokolhatná: a védőügyvéd hatása; az Elnök titkos katolikus volta; az elítéltek „szellemeinek látogatásával” összefüggő lelkiismeretfurdalás; s az Elnöknek a csattanós mondások ajándékkal, engedményekkel viszonzó szokása. A látszólagos okszövevény azonban közelebbi vizsgálatkor ritkul s kisiklik kezeink közül: A védőügyvédek más esetekben is hasonlóan érveltek, s a vádlott rendszerellenes voltáról az Elnöknek most sem lehet kétsége; az esetleges katolikus érzület, illetve lelkiismeretzaklatás eddig sem segített a halálraítélteken; s hogy Sir Edward katolikus voltáról szóló önvallomását jó tréfának minősíti, s nem indít ellene eljárást, csak kialakult, baráti érzései magyarázzák. Ebből következően Sir Edward védecének, az aranyozónak fölmentését is.

A fenti tényezők közül régebb csak ez nem szerepelt, az eddigiektől eltérő ítéletet csak ezen új körülmény indokolhatja. E rokonszeny pedig a két típus minőségében gyökeredzik. A jellemek kialakítását, megformálását tekintve nemcsak az Elnök személye tér el megnevezett példák életbeli alakjától. Sir Edward egyéniségét sem lehet pusztá alteregonak felfogni: az *önéletrajziség és fikció, az írói tapasztalatban adott és az alkotott szituációban továbbvitt jellemmegnyilvánulások vegyületéből alakul.*

Az Elnök a tárgyalások szüneteiben hivatali szobájába zárkózik. Szekrényében, pecsételt porcelán-palackokban régi évjáratú italok, „mélyen aranyló butéliák” csillognak a „téli nap ragyogásában”. S miközben ezekben gyönyörködik, megvetően rekeszti ki gondolataiból és szobájából a külvilág, a hivatali gondok és személyek betolakodó özönét. S ha hozzátesszük, hogy a halálos ítéleteit a felsőbb, állami parancsra való hivatkozással magyarázza, készek lehetnének ítéletünkkel: mindez egy érzékeny, finom ízlésű, szellemiségű ember magatartására vall, aki szenvedéssel és vizsgálással ül bírói székében. E típus azonban szubjektív motívaltsága ellenére mindig az elnyomó hatalom érdekében cselekszik, s bírói székében ítékezve nincs törés árnyaltsága és gyakorlata között. A cselekvés lényegi pillanatában egyértelműen és határozottan dönt, s (hivatkozása ellenére) nem a kényszer, hanem meggyőződés vezeti. A rend hatékony s aktív ellenzőivel szemben nem ismer kíméletet.

„... szó sincs róla, én mindig is szerettem a jókedvűk embereket... viszont ott — (mármint a bírói székben) mondja Sir Edwardnak — aztán csinján a tréfával, én mindenkinek ezt tanácsolnám... Mert ott már nemigen tűröm az ilyesmit, — mondotta ki keményen s az arca félelmetes volt e pillanatban.” (im. 62.)

Ismeri és vállalja a történelem mozgástörvényeit; tudja melyik oldalon áll, hogy a hatalom elvesztése személyes bukását is jelentené:

„Ma nekem, holnap neked, ennyi az egész. Vagy azt hiszi, sose jut az eszembe, — folytatta hidegen mosolyogva, — hogy mi volna például, ha most az írek, ezek a kutyák... ha egy nap ezek hatalomra jutnának Londonban, vagy akár egy másik városban itt a közelben valahol...” „Ma nekem holnap neked, — mindig ezt tartva szem előtt...” (im. 56; 64.)

A történelemből tudjuk: az „érzékeny” vagy „ézelmeskedő” halálthozók nem

veszélytelenebbek a szimplán nyers típusoknál. Sőt: mivel hajlékonyságuk szírenhangjaival illúziót, az egyezés és közeledés látszatát tudják kelteni, menlevelet ígérnek azok számára, akik képtelenek igazi harcra, s az önámítás etikai hídján keresnek utat a hatalommal való kiegyezésre.

Van Gelden Sir Edward iránt, elvei és céljai elárulása nélkül érezhet rokonszenvet, mert Sir Edward gyermekesen naív egyénisége, az életben, a harc reális összefüggéseiben járatlan volta, szokimondó nyíltsága védtelenné, veszélytelenné teszi a rendszer számára. Elsősorban azért, mert az az őszinteség éppen a hatalom egyik képviselője előtt nyilvánul meg. E viszonylatban, — a hatalom oldaláról —, Sir Edward bátor szokimondása, etikai tartásának csúcspontja, gyengeségnek, önmaga feladásának számít. Sir Edward érzékenységi rohamai, fiúi kitarulkozásai hízelegnek az Elnök hatalmi ösztönének, mintegy kénye-kedve szerint járhat el, s ez esetben a kegyelem is saját fölény tudata kielégítéséhez járul. Igaz: e tett objektíve rést is lát-szik ütni következetességén. Az aranyozó felmentése kétségtelen hivatali mulasztás. De Van Gelden oly sokáig és oly következetesen szolgálta a hatalmat, hogy egyszer ezt is megteheti. A hatalmi gépezet részeként működve egyszer egy külön döntést is hozhat, sem ténylegesen, sem feljebbvalói szemében nem válik megbízhatatlanná. S e szubjektív fogantatású tett a hatalom tömör szervezetén nem ejt észrevehető sebet, sőt: *a kiszámíthatatlanság, a bizonytalanság motívumaival árnyalva, növeli, mitizálja az Egész félelmetességét.*

Sir Edward etikai töltésű küzdővággyal jön elő rejtekéről, hogy szembenézzen a rettegés birodalmának képviselőivel. Megnyilvánulási formája: a rendszert célzó megjegyzései azonban különös, felemás harcot jelentenek. Félelme miatt szégyen-érzet emészti. Tűrhetetlen feszültsége oldásáért félig nyílt formában — hangot ad igazi álláspontjának. A szavait fogadó, fenyegető hidegség azonban fokozott félelemérzetet röp-pent vissza, mire a gyanakvás elaltatására maga is a katolikusok ellen szól. E képmutatásra való kényszerülés pedig a szégyenérzet újabb, maróbb hullámaint hozza; — s a körforgás kezdődik előlről.

Tragédiája: hogy erejének s gyengeségének forrása is csak önmaga. Befelérfordulásra hajló természetében nem alakultak ki a kapcsolatteremtés, a hitsorsaival való társadalmi szintű összefogás képességei. Még arról is tájékozatlan, amit egyébként az egész város tud, hogy az aranyozó, a rendszer ellen lázadók agitatív erejű vezető egyénisége. S mikor találkozik vele elmulasztja az igazi találkozást. Külön utas erkölcsi lázadása nem az érvényes, társadalmi síkon támadja a hatalom szerkezetét s így megfelelő bázis, közeg híján, önmaga kiszolgáltatására, végső fokon a hóhérok jóindulatára kényszerül. Apátlan-nyátlan árvaságának támaszt, atyai barátot sóvárgó hajlamától indítva, nem veszi észre a pszichológiai csapdát, hogy ifjúkori barátjának gyilkosa, az Elnök iránt fokozódó bizalmat érez, s hogy tiszta szándékát, etiku: bátorságát (az irgalomért esedező szavakat s katolikus voltának feltárását) ambivalens érzelmek hozzák felszínre: az aranyozó feletti ítélet közelgő pillanata, a veszély fokozódásának tudata, s ezzel együtt, az Elnök rokonszenvének, s saját védettségének megsejtése.

Bonyolult és hiteles lélektani képlet. De az egyéni életkörök, jellemrezonálások ábrázolásának e pszichológiai realizmusa, az egyén és hatalom kapcsolatának általános érvényű törvényszerűségei szempontjából véletlen alakulás. Sir Edward verbális aktivitása, egy emberélet megmentése valós eredmény, de vélt győzelem is, mert esetlegesen létrejövő.

A műegész viszonyrendszerének (a részletek hitelét is összefogó) általános érvénye, azon félelem- és szorongás-atmoszférában teljeseedik ki, mely az egyént egy zsarnoki rendben mindig körül fogja (s ami a mű írásakor Füst Milán — és hőse —

alapérzését is végig meghatározza). *E hangulat-modell társadalomszemléleti sikon azon polgári, értelmiségi réteg magatartásának, életérzésének tükré, mely a két világháború közötti időszakban eljut ugyan a „vétkesek közt cinkos aki néma” felsimeréséig, s a puszta tagadáson túl, a személyes tett, erkölcsi bátorság valamilyen (esetleg bíráló irodalmi alkotásokban realizálódó) példáit is nyújtja, de igazi kiutat, társadalmi alternatívát a tagadottal szemben nem tud állítani. S ily irányú hit és remény hiányában, a félelem és iszonyat légkörét, általános és örök emberi visznyolatokká mizálva jeleníti meg, ahol a gonosz ismeretlen és rejtelmes természetének megfelelően, a megváltás is csak mitikus véletlenként szabadíthat.*

E vitatható szemlélet felemás álláspontját az *Advent* nagy művészi erővel és érzékenységgel formálja meg. S kérdésfeltevésünket, — hogy a FÜST MILÁN-i epika lírája mellett hoz-e valami újat, az *Advent* kapcsán is igenlő felelettel zárhatjuk. Tömény érzelmi-hangulati fókusza köré szerveződő atmoszférája, körkörös kört bejáró ismétlődései lírai fogantatásra; előre haladó, kibomló szálai, a jellemek érzelmi-módosulásai viszont epikai építkezésre vallanak.

E kettősség teszi lehetővé, hogy (az egynézőpontú, lírai perspektíva ellenére) a jellem egy kapcsolatrendszerben többdimenziójúan világítódjon meg. Az epikai jelenségrendszer, az objektív keret, a tömör mondatok vaspántjai, az éles körvonalú reális képegységek, a mértani tagolású szerkezeti arányok; — más oldalról: az ez ellen támadó indulat, a feszes keretben a jeges réműlet s az önátadó feloldódás pólusai közt vibráló érzelmváltások, a rapszódikusan elvágott gondolatmenetek, montázs szerű látomás-izzások, együtt s egyszerre tükrözik a kinti világ kérlelhetetlen keménységét, csak körülhatárolt mozgást engedélyező tárgyias súlyát, s az érzékeny szubjektum világba kiáltó, tiltakozó nyugtalanságát, sejtelmes bizonytalanság érzését. (Alkotáslélektanilag: a legyőzhetetlennek, kiismerhetetlennek mutakozó világ helyett, a műalkotáson belüli uralom, s fegyelem megvalósítását.)

Konkrétabban, a formai megvalósítás közegében: A regény két nagy szerkezeti egységből (s egy rövid, az egészet ellenpontozó befejezésből) áll. A két rész hármashármas tagolódás pilléreire nyugszik.

A hős, a két alap-egység felépítését tekintve, egyre fokozódó „veszélyességi” zónába jut. Az elsőben: szobájában medítál, majd elindul Freeman ügyvéd házába, ahová az Elnököt is várják. De már itthon a gyanakvó, s a feljelentés rémét idéző háziasszonya képében megjelenik a fenyegetés. Freemannál — még az Elnök érkezése előtt — az ügyvéddel s a társasággal vívja rejtett harcát. S miután belép az Elnök, — az első rész harmadik periódusának befejezéséig — a vele való párbeszéd dominál. E felépítés a második egységben ismétlődik: a hős ismét magányos szobájában gyötörődik, elmélkedik; ez után elmegy és megbízást ad egy William Pearchy nevű egyénnek, hogy az aranyozó tárgyalásáról híreket hozzon; de nem bírván sokáig idegekkel a távolmaradást, maga is elmegy s a tárgyalás szünetében újra szembekerül az Elnökkel. E harmadik „kör” csúcspontja, az aranyozó felmentése.

Az ezt követő, regényt záró háló fohászkodása, a regény alaphangulatát ellenpontozza, de a műegész zaklatott sugallatát, a hökkentő váratlanság — az elemzett okoknál fogva — nem oldhatja fel.

A hős a mű elején, az Elnök személye iránti gyűlölettel jelenik meg, s a végén majdnem meghitt atmoszféra kapcsolja össze őket. E vonás, egy következetes folytonossággal szövődő, epikai sodrásra vallhatna. De a hatalom s a részéről megaláztatott személy közötti ellentét lényegi feloldhatatlansága robbanó góccokkal, előre lendülő s visszalépő gesztusokkal, egymást keresztező érzelmszálakkal szövi be a mű anyagát.

Jól példázzák ezt az első rész érzelemrezdülései. A hős őszinteség és képmutatás

közti ingadozó tartása; az Elnök iránti gyűlölete és rokonszenv hullámainak ár-apálya; az Elnök részéről: a jegyes hidegséget védő, baráti mozzanatokkal tarkító reagálása; s nem utolsósorban: a társaság gyanakvó elutasítást, majd befogadó fesz-telenséget mutató arcváltásai. E vibrálás izgalom-sugárzásait fokozza, hogy többszöri ismétlődéssel feszítik-lazítják a történet szálait.

A pszichológiai mélyvonulat ábrázolásának igénye (a hagyományos realizmus arányos külső-belső történéseihez viszonyítva) a hangsúlyt a gondolatasszociációkra, belső történésekre helyezi. E monológok azonban Proust, Joyce vagy Krúdy módszeréhez képest, bizonyos mértéktartást mutatnak, s nem válnak régen elmúlt események emlékképeinek dúsított felidézéseivé. Közelebbről kötődnek a történet jelenidejéhez, s két — külső mozzanatot is tartalmazó — eseménysor (értékelő-előkészítő) kap-csaként szolgálnak. Intenzív jelenlétük egy inkább reflexív, mint cselekvő típust jellemez.

Ha egy klasszikus társadalmi regényben hatalmi rendszerek elleni történelmi küzdelmeiről olvasunk, titkos összejövetelekkel, kisebb nagyobb csoportok általi akciókkal, esetleg a fegyverek dördülésével együtt visszhangzó, rohamozó tömegek-kel találkozunk.

Itt, a harc „speciális”-köre (lírai többlet; az epikai teljesség redukciója) miatt, a félhomályos szobákban elhangzó, fojtott hangú párbeszédekben lobbannak fel a szenvedélyek, s az acélpengék villogását — a belső zajlást kivetítő tekintetek jeges villanása, vagy szelídebbé olvadó fénye helyettesíti. S a pillantások ezerféle árnyalatot tükröző tulajdonságának minősítése, az írói jellemzés egyik legfőbb eszközévé válik.

E tekintetek fénye, sugara: izzó, felegető, arcot sütő, ismeretlenül izzó, jég csillogású, hidegen elutasító, színjátkozó, mérlegelő, meggyőző; tapasztalt, huncutul sandító, valami mást is kifejező stb.

Az adott szituációt, típust, megnyilvánulást, pozitív vagy negatív hangulati atmoszférával kísérve, a hangok jellemzése is az ábrázolás alapeszközévé válik. E hangok s a nevetés tónusa: morgásszerű, dörömbölő, boroshordóként kotyogó, lankadt, kicsapongó, fura, furcsa bizalmasságú, semmitmondó, hajcsárok örömeivel felkiáltó, ökölként lecsapó, ordító, harsány, legédesebb, véglegesen megnyugtató, reménytelen, ártatlan hangsúlyú, idegesen hadaró stb.

A tekintet és hangok játékát, az egymást néző párharcot vívók arckifejezésének változásai kísérik. Az arcokon: az önelégült, könnyed, hideg félelmetes s mosoly-talan mosoly s a veszélyes elkomorulási rajzolatai vibrálnak, s plasztikus formát adnak a vívódások megjelenítéséhez.

*

Míndez: a lírai és epikai elemek együttese, a bennük testet öltő szemléleti, gondolati, érzelmi kategóriák, s az ábrázolási módszer szervesen ötvöző ereje, az *Ad-vent*-ben a két világháború közötti magyar regény „külön útjának” egy érvényes, sajátos példáját hívta életre.

DER MILÁN FÜST' SCHE MODELLROMÁN

BÉLA OLTYÁN

Der „Advent” vertritt einen in seinen Hauptzügen von den zwischen den beiden Weltkriegen erschienenen ungarischen Romanen abweichenden Typ. Aus mehreren Schichten aufgebaut formt er seine Gedanken. Es ist ein pseudohistorischer Roman. Sein Erscheinungssystem zitiert unmittelbar das England des 17. Jahrhunderts, lässt aber im wesentlichen die bedrückende Atmosphäre des

Ungarns der 20-er Jahre aufleben. Er gibt kein komplexes Bild von der Natur der unterdrückende Macht, stellt aber wirkungsvoll das beklemmende Allgemeinbefinden der verletzten, beleidigten Persönlichkeit dar. In charakterlicher Hinsicht ist er ein Stimmungs-Modell.

МОДЕЛЬ РОМАНА МИЛАНА ФЮШТ

БЕЛА ОБТЯН

Роман «Адвент» по своему типу отличается от романов, принадлежащих к главному литературному направлению периода между двумя мировыми войнами. Идейное содержание романа строится из нескольких пластов. Роман «Адвент» является псевдоисторическим романом. Его действие происходит в Англии ХуШ столетия, однако на самом деле в романе изображается удушливая атмосфера Венгрии 20-х годов.

В романе нет охватывающего описания угнетающей власти, однако в нём даётся убедительное изображение угнетённого самочувствия обиженной личности. По своему характеру роман является моделью настроения.